

ANTECEDENTELE DEMOCRATICE ALE UNIRII TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

IOAN BOLOVAN

The democratic antecedents of Transylvania's Union with Romania

(Abstract)*

Under the name of *Transylvania*, most people today understand that part of Romania that is made up of a few regions which had an almost identical destiny over the centuries: historical Transylvania (or "Ardeal," which from the middle of the 16th century until 1867, when it was annexed to Hungary, had been an autonomous principality, first under Turkish and, after 1699, under Habsburg suzerainty), Banat, Crișana and Maramureș. Up until WWI, Transylvania was ruled almost exclusively by the Hungarians, the Germans and the Szeklers not only at the central level, but also at the level of the territorial administrative units. From the 14th century on, the Romanians, who formed the majority autochthonous population from a demographic point of view, had been gradually barred access to the political, economic and cultural benefits of the state in which they lived. Fortunately the Romanians experienced up to Great War a *truly democratic own state* through associations and church. So they succeeded to preserve their national identity and they prepared a democratic mechanism put into force in autumn 1918.

Keywords: Transylvania, Romanians, Union with Romania, liberalism, cultural nationalism

Aniversarea, în această toamnă, a 100 de ani de la formarea României Mari, obligă cercetătorul să interogheze atât antecedentele, care au condus la realizarea excepțională din data de 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, cât și contextul internațional de la sfârșitul Primului Război Mondial. Acest context internațional vizează atât realitățile militare, aspectele politico-diplomatice, cât și ideologiile vremii. Sfârșitul Marelui Război a lăsat loc liber (re)afirmării unor noi ideologii, respectiv cea bolșevică în Rusia, sau a favorizat ranforsarea altora mai vechi, de inspirație liberală, democratică. Astfel, cel puțin în cursul anului 1918, liberalismul și naționalismul au fuzionat, pentru a asigura popoarelor din Europa Centrală și de

* Traducere: Ioan Bolovan.

Analele Bucovinei, XXV, 1 (50), p. 51–61, Rădăuți – București, 2018

Sud-Est, aflate în componența unor imperii autocratice multinaționale, suportul ideologic de care au avut nevoie în lupta lor pentru refacerea statalității (cazul polonezilor, cehilor și slovacilor) sau a întregirii național-statale (cazul românilor, sârbilor etc.). Acesta este obiectivul prezentei lucrări: de a arăta cum, atât în toamna anului 1918, cât și înainte de Unirea Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918, liberalismul și naționalismul au jalonat parcursul națiunii române din Transilvania în epoca modernă.

Sub numele de *Transilvania*, cei mai mulți înțeleg astăzi acea parte a României, care este formată din câteva regiuni ce au avut, de-a lungul secolelor, un destin aproape identic: Transilvania istorică sau Ardealul (care, de la mijlocul secolului al XVI-lea până la 1867, când a fost anexată Ungariei, a fost un principat autonom, aflat mai întâi sub suzeranitate turcească, iar după 1699 sub cea habsburgică), Banatul, Crișana și Maramureșul. Aceste teritorii, ce compun Transilvania în sens larg, au fost cucerite succesiv, începând cu secolele XI–XII, de Regatul Ungariei, după 1541 parțial de către turci și după 1699 în totalitate de către austrieci. Până la Primul Război Mondial, Transilvania a fost condusă, aproape în exclusivitate pe plan central, dar și la nivelul unităților administrative zonale, de către maghiari, germani și secui, românii, populația nu numai autohtonă, dar și majoritară din punct de vedere demografic, fiind eliminați treptat, începând cu secolul al XIV-lea, de la beneficiile politice, economice și culturale ale statului în care trăiau. Recensământul din anul 1910 a surprins o populație totală a Transilvaniei de 5 225 618 locuitori. Din punctul de vedere al compoziției etnice a Transilvaniei, la 1910 remarcăm preponderența românilor (2 827 419 – 53,7%), urmași de maghiari (1 662 180 – 31,6% – trebuie spus însă că aproape în exclusivitate evreii au fost incluși la rubrica maghiarilor, fiindcă a fost utilizat criteriul limbii materne ca limba cel mai des vorbită, pentru a-i încadra pe cetățeni în diverse comunități etno-lingvistice), germani (564 359 – 10,7%), slovaci, ruteni, sârbi, romei ș.a., toți aceștia din urmă însumând circa 5%¹.

Încă din timpul Revoluției de la 1848, dar mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în zona germană, dar nu numai, a Imperiului Habsburgic, bărbații și femeile cu origini sociale burgheze au constituit o mișcare cu caracter politic, care a pus sub semnul întrebării legitimitatea sistemului de guvernământ central și local, bazat, în primul rând, pe nobilitate, birocrație, Biserica Catolică. Această mișcare contestatară a oferit un sistem alternativ liberal de valori și practici culturale. Organizată prin sute de asociații profesionale și culturale voluntare, care se susțineau prin eforturile membrilor lor, mișcarea asociaționistă a generat o cultură civică și politică care a devenit un mijloc puternic pentru construirea, coordonarea și controlul participării poporului la viața publică și politică din imperiu². La 1848, și mai ales după

¹ Ioan-Aurel Pop, Magyari András, Thomas Năgler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 496.

² Pieter M. Judson, *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1999, p. 1.

aceea, liberalismul a apelat la un spectru social mai larg decât cei care intrau în mod tradițional în categoria *Bürgertum*/burghezie. Astfel, apartenența la noua *Bürgertum* a fost extinsă la alte grupuri sociale, în mod particular la cele educate, cu profesii liberale etc. Era nevoie, în noua mișcare politică, de cetățeni educați, capabili să privească dincolo de orizontul îngust al provincialismului local și să înțeleagă interesele comunității naționale în termeni globali. Valoarea pusă acum pe ideea abstractă de educație reflectă acumulările, deopotrivă economice și culturale, realizate de liberalism în Europa Centrală³.

Liberalismul nu a fost singular în ceea ce privește mișcările politice contestare din Europa Centrală, deoarece mișcările de emancipare națională din epoca modernă au încorporat ideologiei lor cultura, ca un element decisiv al procesului de solidarizare națională. Cultura națională a constituit un factor activ și dinamic de unitate pe deasupra barierelor politice artificiale, înscriindu-se ca o eficiență armă în arsenalul militantismului politic⁴. Naționalismul acesta, cultural în primul rând, a devenit o altă formă de mobilizare socială și politică în rândul popoarelor din Imperiul Habsburgic. Naționalismul a ajutat la medierea tentativei de transformare a politicii duse de elitele liberale tradiționale spre o politică de masă, de implicare a unor categorii sociale cât se poate de largi, o transformare controlată însă, aflată sub supravegherea atentă a elitelor burgheze⁵. Desigur, accentul a fost pus pe implicarea în mișcarea liberal-națională a clasei de mijloc în formare și expansiune, care avea și independența financiară și un nivel de educație corespunzător.

Premisa de la care am pornit cercetarea de față este aceea că unirea Transilvaniei cu România, în anul 1918, se originează în efortul comun al mai multor generații, care au inclus persoane, dar și asociații ce prin acțiuni constante și complexe, în timp, au reușit să mențină individualitatea națională românească din Transilvania, să educe masele în spirit liberal-democratic, dar și național. Acțiunile elitelor burgheze românești din Transilvania se încadrează exemplar în ceea ce strategia oricărei componente instituționale a societății civile moderne o avansa: educarea civică și politică a mulțimii, pentru a transforma grupurile de cetățeni în actori pe scena vieții comunitare, publice. Toate asociațiile și instituțiile culturale, economice, religioase, profesionale, de tineri etc., rezultate în urma apariției și dezvoltării societății civile românești din Transilvania după revoluția de la 1848 au fost susținute exclusiv prin donații private și prin cotizațiile membrilor. Ele au fost forme de asociere bazate pe criteriile etnic și social-profesional, având la bază voluntariatul și dorința implicării în comunitate pentru progres material, social, cultural și, nu în ultimul rând, național. În concluzie, integrarea masivă a mai

³ *Ibidem*, p. 13.

⁴ Josef Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*, Wrocław – Warszawa – Krakow – Gdansk, 1980, p. 150. Peter Brock, *The Slovak National Awakening: an Essay in the Intellectual History of East Central Europe*, University of Toronto Press, 1976; Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII–XX*, Iași, 2002 etc.

⁵ Pieter M. Judson, *op. cit.*, p. 4.

tuturor categoriilor sociale românești din Transilvania în dialogul societate – cultură – naționalitate, realizat prin intermediul sutelor de societăți și asociații, reprezintă o dovadă de necontestat a dinamismului politico-național, manifest la nivelul tuturor structurilor socio-profesionale în rândul națiunii române din Transilvania, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în preajma izbucnirii primei conflagrații mondiale⁶.

În general, în deceniile premergătoare războiului, nu numai în Transilvania, dar și în teritoriile românești extracarpatice, la sfârșitul secolului al XIX-lea au sporit categoriile sociale legate de ocupații industrial-comerciale, credit etc., reducându-se corespunzător ponderea populației active din domeniul producției primare. Este un lucru comun faptul că, în general, în societatea civilă s-au implicat exponenți ai unor categorii socio-profesionale altele decât țărănimea. Un rol considerabil în procesul tranziției structurii socio-profesionale a Transilvaniei de la un model cvasiagrar spre unul agrar-industrial au avut, în deceniile anterioare Unirii, școala și progresele obținute în alfabetizarea și ridicarea nivelului de instrucție al populației. Fără a intra în detaliile acestei probleme, arătăm doar că, la 1869, știa să cite și scrie în provincie un număr de 311 847 de locuitori, reprezentând 13%, în timp ce, la 1910, dispuneau de aceste facultăți intelectuale 823 053 de locuitori (28,3%)⁷. Dublarea în decurs de patru decenii a populației instruite (bineînțeles, cu grade diferite de pregătire) a reprezentat cadrul care a permis adoptarea și înmulțirea profesiilor specifice economiei deschise, capitaliste: funcționari în justiție, armată, administrație, sistemul bancar, comerț, sănătate, intelectuali etc. și, implicit, lărgirea bazei de recrutare pentru cei angajați în diferite structuri organizaționale ale societății civile. În preajma izbucnirii războiului, cu toate discrepanțele ce mai existau în provincie, Transilvania se afla, în mod ireversibil, pe drumul către o societate modernă, cu o structură ocupațională ce învedera progresele remarcabile înregistrate în cele șase decenii trecute de la desființarea relațiilor feudale. Ca atare, și societatea civilă românească reflecta atare parcurs. Cu toate acestea țărănimea, în marea ei majoritate analfabetă, a continuat să reprezinte un suport consistent în eforturile elitelor liberale și democratice de promovare a unei alte culturi politice în societate.

În cadrul sistemului instituțional național ce a funcționat în spațiul românesc, asociațiile culturale regionale (Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – ASTRA, creată la Sibiu, în 1861, precum și asociațiile naționale culturale de la Sighet sau Arad, înființate în anii următori) au deținut o poziție aparte, importanța acestora fiind probată de cel puțin două aspecte: pe de o parte, datorită caracterului lor regional, ele au dinamizat activitatea culturală pe o arie geografică destul de largă, favorizând, în timp, și accesul comunităților sătești la actul de cultură. Pe de altă parte, datorită concentrării elitei politice și

⁶ Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Cuvânt-înainte*, în *Asociaționism și naționalism cultural în secolele XIX-XX*, București – Cluj-Napoca, Editura Academiei Române – Centrul de Studii Transilvane, 2011, p. 8sqq.

⁷ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 235.

intelectuale a tuturor românilor aflați în cadrul Imperiului Habsburgic, aceste societăți culturale au susținut și au lansat activități deosebit de fertile pentru afirmarea individualității naționale românești. Toate asociațiile amintite anterior aveau un caracter democratic, dar mai ales preocupări și aspirații comune, toate vizau dezvoltarea națiunii și a spiritului liberal-național, impulsionând tendințele de unitate ale românilor⁸.

Atunci când au fost concepute asociațiile culturale regionale, liderii mișcării naționale au ținut cont de noile imperative, pe care evoluția istorică le-a propulsat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, anume democratizarea națiunii, apropierea planurilor elitar și popular⁹. Sistemul adunărilor generale anuale ambulante ale ASTREI, preocupările pentru organizarea și progresul țăranilor și al meseriașilor, diversele activități de culturalizare din programul social al ASTREI etc., reliefează pregnant aceste sensuri noi, pe care le-a dobândit mișcarea cultural-națională. Apariția societății culturale de la Sibiu a fost rezultatul „compromisului” dintre tendința elitar-savantă și cea democrat-populară. Activitățile culturalizatoare ale ASTREI aveau șanse mai concrete de finalizare politică, ele contribuind din plin la educația în spirit național a publicului românesc din Transilvania. Evoluția ulterioară a evenimentelor din Transilvania și strategia mișcării de emancipare națională din deceniile anterioare Unirii din 1918, au validat pe deplin orientarea justă a ASTREI. Acțiunile întreprinse în temeiul principiului de naționalitate au contribuit la reducerea distanței dintre elita mișcării naționale din zonă și popor, realizând o unitate culturală și o solidaritate națională peste granițele politico-administrative temporare.

Adunările generale anuale ale ASTREI au constituit o formă de acțiune culturală dintre cele mai importante. Dincolo de promovarea unor elemente valoroase ale culturii naționale, de lansare a unor inițiative majore în sfera apărării individualității proprii, adunările generale au oferit cadrul legal de întâlnire pentru toți liderii mișcării naționale. Astfel, s-au putut dezbate și problemele referitoare la lupta politico-națională, s-a putut asigura unitatea unei strategii culturale naționale în activitatea asociațiilor regionale, având ca model și punct central de rezistență împotriva dualismului austro-ungar asociația culturală de la Sibiu, cel puțin până la crearea partidelor politice, în anul 1869. ASTRA și-a creat, după 1869, despărțăminte în aproape toată Transilvania (circa 60 în preajma izbucnirii războiului). Întrunirile periodice ale comitetului de conducere de la Sibiu, adunările generale anuale, care se țineau în diverse orașe sau localități de pe tot cuprinsul Transilvaniei, au constituit tot atâtea ocazii de întrunire și pentru liderii politici, pentru discutarea strategiei politico-culturale. Socializările cu ocazia acestor adunări generale, contactul periodic între

⁸ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 165; Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, Editura Albatros, 1980, p. 194.

⁹ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, *Fond ASTRA*, Dosar 6/1863, f. 28: „Noua asociație [arădeană – B.I.] nu e... nici a democratului, nici a aristocratului... Noua asociație e chemată să dea o nouă direcție educației maselor, o educație care să îndrepte pe toți la moralitate”.

elite și baza mișcării politico-cultural-naționale au însemnat acumularea unei solidarități specifice formelor instituționale ale societății civile moderne. Fruntașii politici români s-au orientat spre formarea unei clase de mijloc, care să constituie suportul pentru lupta politică și pentru susținerea instituțiilor școlare și culturale, care nu beneficiau de niciun ajutor material din partea statului maghiar. Băncile românești, formate începând cu deceniul al optulea (Albina, Victoria, Someșana etc.) au sprijinit cu precădere clasa de mijloc românească și țărănimea înstărită. Analizând conținutul și caracterul asociațiilor întemeiate de românii din Transilvania, Ioan Slavici remarcă, în lucrarea *Românii din Ardeal*, publicată în 1910, că „semnul distinctiv al tuturor acestor așezăminte culturale este participarea țărânimii la ele. Adunarea, de orișice natură ar fi ea, nu e răușită, dacă elementul țărănesc nu e îndeajuns reprezentat la ea, căci toate sunt pornite din gândul de a strânge legăturile între deosebitele părți ale poporului, și în Ardeal nație va să zică țăran, și național e numai ceea ce e potrivit cu felul de a fi al țărânimii”¹⁰.

Adunările generale anuale ale ASTREI au reprezentat una dintre formele fundamentale ale activității asociațiilor regionale. În cadrul adunărilor generale se dezbăteau probleme de interes general românesc, se organizau conferințe publice, aveau loc spectacole de teatru etc. Întâlnindu-se în fiecare an, membrii asociațiilor regionale aveau ocazia să se cunoască între ei, să schimbe idei, să analizeze strategia mișcării de emancipare națională. Aceste tipuri de activități, de forme de socializare erau specifice, în general, tuturor asociațiilor rezultate în cadrul popoarelor din Europa central în epoca modernă¹¹. Prin participarea membrilor și a unor categorii sociale mai largi într-un număr mare, adunările generale au devenit veritabile organisme democratice de manifestare a vieții publice, de exprimare a societății civile românești. Trebuie amintit și faptul că unii lideri ai asociației de la Sibiu erau membri în comitetele de conducere ale multor alte societăți culturale și instituții locale. Participările reciproce la adunările generale anuale sau la ședințele lunare ale comitetelor de conducere erau excelente ocazii pentru asigurarea unității de strategie națională. Expresia lui Vasile Netea, potrivit căruia aceste comitete, formate din reprezentanții tuturor românilor transilvăneni, erau „un mare parlament al culturii românești, care pregătea calea spre parlamentul politic”¹², a surprins sugestiv nexurile dintre politic și cultural în mișcarea națională românească din perioada dualismului.

În Transilvania, conform legii electorale din 1874, numărul locuitorilor care aveau drept de vot era mai restrâns decât în comitetele din Ungaria propriu-zisă. Conform estimărilor, la alegerile din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea numărul votanților se ridica pe la 75 000 de cetățeni¹³, din care majoritatea erau

¹⁰ Ioan Slavici, *Românii de peste Carpați*, ediție de Constantin Mohanu, prefață de Dumitru Micu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1993, p. 166sq.

¹¹ Pieter M. Judson, *op. cit.*, 1999, p. 19.

¹² Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859–1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 74.

¹³ Eugen Brode, *op. cit.*, p. 89.

maghiari și sași. Raportat la întreaga populație românească a provinciei, acest număr era relativ limitat. ASTRA a constituit, însă, un laborator democratic cu „valoare electorală”, fiindcă alegerile Comitetului Central, ale comitetelor de conducere ale despărțămintelor, exercitarea cu prilejul fiecărei adunări generale a dreptului de vot de către membrii asociațiunii a contribuit la educația civic-democratică a românilor. Astfel, cei aproape 2 400 de membri, câți avea ASTRA la 1911, au mărit numărul românilor care își exersau periodic drepturile democratice. Aici trebuie să mai adăugăm câteva sute de mii de români care erau prinși în sistemul asociaționist din toată Transilvania, prin intermediul societăților de lectură, prin reuniunile de într-ajutorare economică, asociațiile de înmormântare, cele cu caracter social, reuniunile corale, asociațiile învățătorilor etc.¹⁴ Românii și-au creat astfel un fel de „stat paralel” cu cel în care viețuiau oficial, prin care au reușit să-și însușească principii și valori liberale, democratice, să-și exerseze abilități de autogovernare comunitară.

Biserica ortodoxă a românilor din Transilvania a reprezentat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un alt cadru propice unei vieți democratice și unui experiment de tip liberal-constituțional. În anul 1868, mitropolitul ortodox Andrei Șaguna a reușit să obțină din partea autorităților maghiare de la Budapesta și de la Curtea de la Viena aprobarea pentru întrunirea unui Congres Național Bisericesc, care urma să dezbată un proiect de constituție pentru organizarea bisericii. La finele acestui Congres a rezultat un document cu valoare constituțională, intitulat *Statutul Organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania*, care consfințea problema separării puterilor (legislativă, executivă și juridică) în Biserica ortodoxă, principiul autonomiei bisericii în raport cu statul maghiar precum și sistemul reprezentativ și electiv, cu participarea mirenilor (laicilor) la conducerea vieții bisericești și a comunităților religioase¹⁵. Proporția de reprezentare în toate organele legislative, la nivel de parohie, protopresbiteriat, episcopie și mitropolie, era de două treimi laici și o treime membri ai clerului. Sinoadele la nivel de parohie, protopopiat, episcopie și mitropolie se desfășurau în mod normal o dată pe an, dar organele executive alese (comitetul parohial, cel protopresbiterial etc.) se întruneau mai des. Faptul că, începând de la nivel de parohie oamenii simpli, uneori țărani analfabeți, participau periodic la alegerea acestor organe executive, a reprezentat o uriașă experiență electorală, în esența ei democratică, liberală. În Biserica greco-catolică a românilor din Transilvania, lucrurile nu au stat întotdeauna la fel ca în Biserica Ortodoxă, aici lucrurile au fost puțin mai complicate, datorită subordonării sale ierarhice directe și apartenenței la Biserica romano-catolică. Totuși, cele două biserici au acționat ca și „surogate statale” pentru românii din Imperiul Austro-Ungar. Ele au contribuit masiv la accentuarea procesului de autonomizare în raport cu statul, cu puterea executivă. Prin Statutul Organic din 1868, Biserica

¹⁴ Pr. Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, *Asociaționismul cultural din zona Bistriței și a Năsăudului (1850–1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017.

¹⁵ Paul Bruszanowski, *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850–1925*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 9.

Ortodoxă transilvăneană a intrat într-un proces de „democratizare instituțională”, expresie ce îi aparține sociologului George Em. Marica, contribuind din plin, alături de asociaționism, la formarea și dezvoltarea unei culturi politice și civice între români în deceniile premergătoare Unirii din 1918¹⁶.

Dincolo de mecanismul democratic electiv oferit de *Statutul Organic*, acesta conținea câteva prevederi menite să asigure funcționarea corectă a instituțiilor din cadrul bisericii ortodoxe. Astfel, începând de la nivelul sinodului parohial și până la organele de conducere centrale ale mitropoliei, puteau participa la alegeri doar cetățenii majori, care sunt „nepătați, care își împlinesc datoriile parohiale”. De asemenea, pentru a descuraja nepotismul și conflictul de interese, se mai făcea mențiunea ca în organele executive să nu fie rude apropiate. În comitetul parohial „tatăl și fiul, moșul și nepotul, frații, socrul și ginerele nu pot fi deodată membrii comitetului... Epitropii se aleg prin Sinodul parohial dintre cei mai meritați bărbați ai parohiei și nu pot fi înrudiți între sine până la al șaselea grad de sânge și al patruilea de cuscrie”¹⁷. Desigur că realitatea nu a fost întotdeauna conformă cu cele prescrise de *Statutul Organic*. Modul în care s-au făcut alegerile de deputați sinodali, atât clerici, cât și mireni, i-au îngrijorat de multe ori pe cei responsabili cu viața bisericească a românilor ortodocși. De exemplu, Vasile Mangra, important teolog arădean (viitor mitropolit în 1916) se declara, în anii '80 ai secolului al XIX-lea, adeptul calității membrilor sinodului Eparhiei arădene, propunându-i episcopului Ioan Mețianu ca, în viitor, să se acorde o mai mare atenție selecționării acestor deputați. Însuși episcopul Mețianu remarcase incapacitatea unor deputați sau membri ai comitetelor parohiale, proto-presbiteriale și eparhiale de a face față problemelor bisericești. Ca să descurajeze perpetuarea promovării parvenitismului, el a reiterat condițiile de admisibilitate la actul electoral bisericesc. Astfel, la o conferință susținută la Institutul Teologic din Arad, Ion Mețianu i-a sfătuit pe cei prezenți să aleagă „de deputați sinodali numai bărbați crescuți în legea lui D-zeu, bărbați devotați cauzelor noastre bisericești, bărbați zeloși și apți de-a concurge cu sfatul și înțelepciunea lor la regularea și prosperarea trebilor bisericii noastre naționale”. Mangra nu s-a sfiit nici mai târziu să-și manifeste îngrijorarea cu privire la viitorul bisericii și a atras atenția înaltului ierarh că „trebuie ca oamenii să învețe o dată regula și ordinea în biserică. Căci constituționalismul nu e sistemul anarhiei, ci al ordinii și al stabilității!”¹⁸

Extrem de importantă a mai fost și cooperarea celor două biserici românești, la nivel de ierarhi dar și în plan local, la nivelul localităților mixte unde trăiau ortodocși și greco-catolici, în ciuda menținerii, uneori, a unor orgolii păguboase

¹⁶ Liviu Maior, *Despre asociaționism și autonomizare în Transilvania secolelor al XIX-lea și al XX-lea*, în *Asociaționism și naționalism cultural în secolele XIX–XX*. Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), București – Cluj-Napoca, Editura Academiei Române – Centrul de Studii Transilvane, 2011, p. 23.

¹⁷ Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Marius Eppel, Pavel Vesa, *Instituții ecleziastice. Compendiu de legislație bisericească (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 251, 253, 255.

¹⁸ Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Marius Eppel, Pavel Vesa, *Instituții ecleziastice...*, p. 26sq.

pentru comunitatea națională. Aceasta s-a reflectat și în ceea ce privește societatea civilă românească din Transilvania. Structura organizatorico-funcțională a ASTREI a fost reglementată de statutele instituției, care au cunoscut o relativă stabilitate, deși de-a lungul timpului s-au înregistrat tentative de modificare a statutelor. Organul de conducere al societății era Adunarea Generală anuală, care alegea un Comitet Central al ASTREI, format, de regulă, din circa 40 de membri (președinte, vicepreședinte, notar, casier, secretari, controlor etc. În funcția de președinți ai ASTREI au fost aleși de-a lungul anilor, din motive tactice, atât ortodocși, cât și greco-catolici, începând cu episcopul, și mai apoi mitropolitul Andrei Șaguna (1861–1867), greco-catolicul Vasile Ladislau Pop (1867–1875), ortodoxul Iacob Bologa (1875–1877), greco-catolicul Timotei Cipariu (1877–1887), greco-catolicul George Barițiu (1888–1893), greco-catolicul Ioan Micu-Moldovan (1893–1901), ortodoxul Alexandru Mocsonyi (1901–1904), greco-catolicul Iosif Sterca-Șuluțiu (1904–1911) și ortodoxul Andrei Bârseanu (1911–1922). Aceeași alternanță s-a produs la nivelul vicepreședintelui, dacă președintele era ortodox, atunci vicepreședintele era ales un unit. Pe bună dreptate remarcă Nicolae Iorga, în anul 1905, că „de la început, Asociațiunea a fost și a lui Șaguna și a lui Șuluțiu și a blăjenilor și a sibienilor, și a uniților și a neuniților. Și aceasta alcătuiește însușirea ei de căpetenie și cea mai scumpă”¹⁹. Nu întâmplător, dualitatea, echilibrul confesional a fost păstrat și pentru cei șase membri ai Consiliului Național Român Central (Vasile Goldiș, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ștefan Cicio Pop, Alexandru Vaida-Voievod), organism politic național care a guvernat Transilvania până la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Prin urmare, românii au acumulat o experiență democratică pe parcursul mai multor decenii, cu rezultate eficiente în gestionarea problemelor bisericesti, școlare, culturale, sociale și economice. Ei au fost capabili, în toamna anului 1918, când Marele Război era spre final, iar Imperiul Austro-Ungar la un pas de dezmembrare, să își asume responsabilitatea desprinderii Transilvaniei de Ungaria și a guvernării eficiente și corecte a unei provincii devastate de patru ani de război și aflată în pragul colapsului. La Oradea, în 12 octombrie 1918, în timpul Conferinței Comitetului Executiv al Partidului Național Român (PNR), s-a adoptat o *Declarație*, prin care se exprima dorința națiunii române din Ungaria și Ardeal de a-și hotărî soarta, în urma unei mari adunări naționale. Momentul de la Oradea, din 12 octombrie, a avut o semnificație aparte și pentru că s-a adoptat acolo o rezoluție, care oficializa reluarea legăturilor de colaborare a PNR cu social-democrații români transilvăneni. Documentul de la Oradea, citit de către deputatul Alexandru Vaida-Voievod în Parlamentul de la Budapesta, în ziua de 18 octombrie 1918, a fost o declarație politică de principii, de exprimare a independenței națiunii române și a dorinței acesteia de secesiune față de Ungaria. Din însărcinarea Comitetului Central al Secției Române a Partidului Social Democrat din Ungaria (PSDU), o delegație,

¹⁹ Ioan Lupaș, *Înființarea Asociațiunii și conducătorii ei*, în „Transilvania”, nr. 4 jubiliar, iulie – august 1911, p. 332sq.

formată din Ion Flueraș, Iosif Jumanca, Enea Grapini și Ion Mihuț, s-a întâlnit, la 28 octombrie 1918, cu deputații PNR din Parlamentul de la Budapesta. Aceștia au decis constituirea pe bază de paritate a unui organism care să coordoneze lupta de emancipare națională a românilor din Ungaria, numit Consiliul Național Român (CNR). Consiliul, format în noaptea de 30 spre 31 octombrie la Budapesta, era format din șase reprezentanți ai PNR (Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad, Aurel Lazăr) și șase ai Secției Române a PSDU (Ion Flueraș, Iosif Jumanca, Enea Grapini, Bazil Surdu, Tiron Albani, Iosif Renoiu). În fruntea sa se afla omul politic arădean Ștefan Cicio-Pop. După Declarația de independență din 18 octombrie, constituirea CNR – organ al suveranității naționale românești din Ungaria, pe baza principalelor forțe politice ale românilor – a reprezentat un pas major pe calea autodeterminării naționale și a pregătirii unirii Transilvaniei cu România²⁰.

La începutul lunii noiembrie, CNR și-a mutat sediul la Arad, în casa fruntașului PNR Ștefan Cicio-Pop, devenind un veritabil „guvern provizoriu” al Transilvaniei. Pentru a avea eficiență maximă, s-a decis ca doar câte trei reprezentanți ai celor două partide să rămână în Arad, ceilalți urmând să activeze pe teren, în diferite zone ale Transilvaniei sau la Budapesta și oriunde avea să fie nevoie, pentru a servi cât mai bine cauza națională. Astfel, la Arad, în casa lui Ștefan Cicio-Pop și-au desfășurat activitatea trei membri ai PNR (Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr) și trei ai social-democraților (Ion Flueraș, Iosif Jumanca, Enea Grapini). În cursul lunii noiembrie, a avut loc un amplu proces de înființare a consiliilor (sfaturilor) naționale române pe întreg teritoriul Transilvaniei, în paralel cu organizarea gărzilor naționale militare, organe menite să introducă și să protejeze noua administrație românească din provincie. Deosebit de importantă pentru evoluția evenimentelor a fost ședința din 9 noiembrie, de la Arad, a celor șase membri ai CNR, unde s-a pus problema preluării de către acest consiliu a întregii administrații pe teritoriul locuit de românii din Ungaria și Transilvania. La propunerea lui V. Goldiș de a se adresa, în acest sens, un memorandum guvernului maghiar, la care acesta să răspundă în termen de 15 zile, Enea Grapini și ceilalți doi social-democrați au replicat că „s-a terminat cu epoca memorandumurilor” și că românii, fiind stăpâni pe situație, trebuie să vorbească „de la egal la egal” cu vechii stăpâni. „Noi trebuie să adresăm o notă ultimativă” și, „în termen de 48 de ore, să avem răspunsul la nota ultimativă”. Consecința acestei note ultimative, trimisă în 10 noiembrie la Budapesta, a fost desfășurarea la Arad, în 13–14 noiembrie 1918, a unor tratative româno-ungare, derulate după toate regulile diplomatice între parteneri egali, mai precis între CNR și guvernul revoluționar maghiar, reprezentat de Oszkár Jászi. La sfârșitul acestor negocieri, CNR și-a afirmat fără echivoc dorința de a lăsa românilor sarcina să-și decidă singuri soarta, în numele principiului și dreptului la autodeterminare națională. Poziția social-democraților

²⁰ Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 372.

români, atât la Arad, cât și, câteva zile mai târziu, la Budapesta a fost foarte fermă, în sensul necesității recunoașterii dreptului națiunii române majoritare în Transilvania de a-și decide apartenența statală. La 16 noiembrie 1918, în fața membrilor Comitetului Central al PSDU, Ion Flueraș, care fusese chemat să aibă un schimb de păreri cu socialiștii maghiari, a declarat fără nicio rezervă că „poporul român a suferit prea mult de la stăpânitorii imperiului pentru ca să mai poată fi oprit din calea realizării visului său de unire și că socialiștii nu pot și nici nu vor să-l împiedice, nici să-l lase sub stăpânirea acelor care l-au înrobii în trecut. Ei se vor situa în fruntea poporului, ca să-l conducă pe calea cea mai bună posibilă, până la împlinirea eliberării”²¹.

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1918, pregătirile pentru unire au intrat în linie dreaptă. La 16 noiembrie, CNR a dat publicității manifestul *Către popoarele lumii*, prin care se aducea la cunoștința opiniei publice din întreaga lume intenția națiunii române de a înființa pe teritoriul pe care locuia „statul său liber și independent”. În document se făcea apel la comunitatea internațională să sprijine demersul democratic al națiunii române în aplicarea efectivă a autodeterminării. Apoi, la 20 noiembrie, a fost lansat apelul pentru convocarea Adunării Naționale de la Alba-Iulia, în ziua de duminică, 1 decembrie 1918, fiind arătate modalitățile democratice prin care românii, populația majoritară a provinciei, urmau să-și delege puterea prin deputați (delegați) aleși, în măsură să se pronunțe asupra viitorului lor din Transilvania. Alegerea delegaților pe plan local s-a realizat în cadrul unor adunări populare, fiind desemnați reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale (profesori, învățători, preoți, țărani, funcționari, avocați, studenți, militari etc.), care urmau să prezinte adeziunea la unirea cu România a locuitorilor din mii de localități de pe cuprinsul întregii Transilvanii, a delegaților unor organizații politice, societăți și instituții bisericești, culturale, profesionale etc.

Demersul nostru de a restitui, într-o încercare sintetică, destinul bisericii și al societății civile în prepararea democratică a societății românești pentru Unirea de la 1918, a relevat complexitatea transformărilor politice, economice și sociale din monarhia habsburgică între Revoluția de la 1848 și Primul Război Mondial. În toamna anului 1918, când întreaga națiune română din Transilvania se pregătea să proclame desăvârșirea unității național-statale, ASTRA, dar și bisericile românilor transilvăneni se aflau în primele rânduri. Alături de celelalte instituții de cultură, care slujiseră cu abnegație interesele neamului, societatea culturală din Sibiu și-a trimis doi reprezentanți la Alba Iulia²², iar cele două biserici și-au ales reprezentanții lor pentru a consacra, alături de ceilalți, mulți, împlinirea unui deziderat, care a jalonat întreaga activitate a asociațiilor cultural-naționale.

²¹ Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 373sq; *apud* Sorin Radu, *Ion Flueraș (1882–1953). Social-democrație și sindicalism*, București, Editura Nemira, 2007, p. 56.

²² Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească ...*, p. 242.